Edebiyatımızda düşsel anlatımların kaynağı olarak Hz. Yusuf kıssası

MÜCAHİT KAÇAR

"(...) düş ve edebiyat bağlamında kendisinden bahsetmemenin mümkün olmadığı Hz. Yûsuf kıssasının düşlerle ilgili kısmına işaret etmeye çalıştık. Yaptığımız incelemelerde bu kıssanın şairlerimize düşle ilgili anlatı ve hayallerini geliştirmek hakkında çok fazla malzeme sağladığını gördük.

Her edebî eserde, tamamen orijinal hayâl ve tasvirler ortaya konulması her zaman mümkün değildir. Birçok hayâlin ve ifadenin arka planında geleneğin belirlediği kurallar ve ortak malzeme bulunur. Şairlerin ele aldığı temel konulardan biri olan düş ile düşsel hayâl ve ifadelerin de kendilerine gelenek vasıtasıyla ulaştırılmış ortak inanç, anlatı ve ifadelere dayandığı görülmektedir. Bu bağlamda, düşle ilgili ifade ve hayâllerin dayandığı temel kaynaklardan birisinin de Hz. Yûsuf kıssasıdır.

Hz. Yûsuf'un Kur'ân-ı Kerîm'de *ahsanü'l-kasas/kıssaların en güzeli*[1] şeklinde tarif edilen kıssasına, diğer İslâmî edebiyatlarda olduğu kadar Türk edebiyatında da önemli ve geniş bir yer ayrılmıştır. Hz. Yûsuf kıssası manzum ve mensûr birçok müstakil esere konu edildiği gibi bu hikâyenin unsurları da şiirlerde ayrı ayrı ele alınarak hayaller ve teşbihlerle zenginleştirilmiştir. Özellikle Hz. Yûsuf'un güzelliği, önce kuyuya düşüp sonra Mısır'a azîz olması, zindandan saraya yolculuğu, Züleyhâ'nın aşkı, Mısırlı

1. "Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz" (Yûsuf/3)

Hz. Yûsuf kıssasının düşle ilgili önemli bir yönü de kendisinin rüyâları tabir etmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın lütfuyla rüyaları doğru bir şekilde tabir eden Hz. Yûsuf'un kıssasında tabir ettiği üç rüyaya yer verilmiştir.

kadınların ellerini kesmesi babası Hz. Yakub'un ağlamaktan kör olan gözleri ve külbe-i ahzânı gibi birçok unsur, edebiyatımızda hayallere ve benzetmelere konu edilerek şairlerin ifadelerini güzelleştirmiştir.

Hz. Yûsuf'un kıssasında düşle alakalı unsurlar da önemli bir yer tutar. Kendisinin çocukken gördüğü düş, Züleyhâ'nın düşü, Mısır kralının düşü ve Hz. Yûsuf'un düşleri tabir etmesi şeklinde dört farklı yönden ele alınabilecek olan düşsel unsurlar, bu kıssanın bütün ana unsurlarını birbirine bağlayan ortak öge durumundadır. Zira Hz. Yûsuf, gördüğü düş yüzünden kardeşlerinin ihanetine uğrayarak kuyuya atılmış; Züleyhâ kendisine gördüğü bir düşte âşık olmuş; Hz. Yûsuf da Mısır azizinin gördüğü düşü tabir ederek zindandan kurtulmuştur.

Biz de bu yazımızda, kıssada önemli yer tutan düşle ilgili unsurlara kısaca işaret ederek bunların şairlerin hayallerine nasıl yansıdığına değinmek istiyoruz.

Hz. Yûsuf'un kıssası, kendisinin gördüğü bir rüyayı babası Hz. Yakub'a anlatmasıyla başlar. Hz. Yakub'un 12 oğlundan biri olan Hz. Yûsuf, bir gece ilginç bir rüya görerek bunu babasına anlatır. Rüya, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: *Hani Yûsuf babasına şöyle demişti; Babacığım ben rüyada, gerçekten on bir yıldızla, güneş ve ayı bana secde ederlerken gördüm." (Yûsuf/4.)* Zâten Hz. Yûsuf'a karşı sevgisi fazla olan Hz. Yakub bu rüyadan sonra ona daha da fazla ilgi göstermeye başlar ve bu sebeple onu kıskanan kardeşleri, Hz. Yûsuf'u bir kuyuya atarlar.

Şairlerimiz ay, güneş ve yıldızların Hz. Yûsuf'un güzelliğine secde ettiklerine kanidirler. Bu yüzden de güzellikte Hz. Yûsuf'a denk gördükleri kendi sevgililerine de bunu yakıştırırlar:

Secde kılmasın mı ol Yûsuf-cemâle mihr-ü-mâh
Kim melâhat Mısrının tahtında sultandır henüz (Ahmed Paşa)
"Güzellik tahtının sultanı olan o Yûsuf gibi güzele güneş ve ay secde kılmasın mı?"

Yûsuf gibi olalı bu gün Mısr-ı hüsne şâh
Mihr ü meh ü nücûma kapun oldı secde-gâh
(Derzî-zâde Ulvî)
"Güzellik şehrine Hz. Yûsuf gibi şâh olduğundan beri, kapın güneş, ay vee yıldızlara secdegâh olmuştur."

Tâci-zâde Cafer Çelebi ve Yenişehirli Avnî gibi şairlere göre de ay, güneş ve yıldızlar sevgilinin güzelliğine secde etmişlerdir ve Hz. Yûsuf da rüyasında bunu görmüştür:

Secde ider cemâlüñe mihr ü meh ü nücûm
Yûsuf meger düşinde göreydi bu hâleti
(Tâcizâde Câfer Çelebi)
"Güneş, ay ve yıldızlar senin güzelliğine secde eder; Galiba Hz. Yûsuf düşünde bu durumu görmüştür."

Sen idüñ cilve iden âyine-*i ma'nâda*
Yûsufuñ gördigi rü'yâ-yı dil-ârâ *sen idüñ*
(Yenişehirli Avnî)
"Mana aynasında görünen sendin; Hz. Yûsuf'un gördüğü o güzel rüyâ sendin."

Hz. Yûsuf'un gördüğü bu hayırlı düş sebebiyle, şairlerimiz kendisini "en güzel ve hayırlı düşleri gören kişi" konumuna yerleştirir ancak hemen peşinden de kendi sevgililerinin güzelliklerinin Hz. Yûsuf'un bile rüyasında göremeyeceği kadar farklı ve benzersiz olduğunu, sevgililerinin âdeta bu dünyadan olmadığını ifade ederler. Bu tür örneklerde bahsi geçen sevgilinin Allah olması ihtimâli daha yüksektir. Nitekim

aşağıdaki örnekte Yunus Emre bu güzelin kim olduğunu sarih bir şekilde ifade etmiştir.

Yûsuf eger hayâlüni
Düşde göreydi bir *gice*
Terk ideyidi mülklerin
Bana seni gerek seni (Yûnus Emre)
"Hz. Yûsuf, senin hayâlini tek bir gece düşünde görseydi; bütün malını mülkünü uğrunda terk ederdi. Bana sen gereklisin, sen!"

Ayrıca, şairlerin bu düşleri Hz. Yûsuf'a gördürmeleri de güzellik sultanı olarak bilinen birisinin bile bu güzelliğe hayran olup düşünde görmek istemesi şeklinde özetlenebilecek bir düşünceyle aktarılarak güzellikte mübalağa yapılır:

Nazîrin Hazret-i Yûsuf düşinde görmedi *anun*
Ne hüsn ü hulk olur yâ Rab bugün ol mâh-ı garrâda (Yahyâ Bey)
"Hz. Yûsuf, o güzelin benzerini düşünde bile görmemiştir. Yârabbi, o parlak dolunay yüzlü sevgilideki nasıl bir yaratılış ve güzelliktir!"

Şairlerimiz Hz. Yûsuf'un kıssasındaki düş unsurunun önemine işaret etmek amacıyla, bazen de kendi sevgililerini güzellikte Hz. Yûsuf'a benzeterek bu güzelleri düşlerinde görmeyi ümit ederler. Bu tür şiirlerde Hz. Yûsuf ve düş kelimeleri tenasüp, telmih ve îhâm ilişkileri bağlamında birlikte kullanılır. Aşağıdaki beyitte Karamanlı Aynî, Hz. Yûsuf'un babası Hz. Yakub'un oğlunu kaybettikten sonra sürekli onu düşlerinde görmesi, ağlayarak gözlerini kaybetmesi ve Hz. Yûsuf'un gül kokulu gömleğini gözüne sürerek iyileşmesine telmihte bulunarak kendisini Hz. Yakub'a sevgilisini de Hz. Yûsuf'a benzetmektedir:

Didüm benem Ya'kûb olan dâyim seni düşde gören
İy *Yûsuf-ı gül-pîrehen* gözler göre mi *yüzüni* (Karamanlı Aynî)
"Sevgiliye şöyle dedim: Ey gül kokulu Yûsuf! Seni dâimâ düşlerinde gören Yakub benim. Gözler yüzünü görecek mi? "

Zâtî de güzellikte Hz. Yûsuf'a benzeyen sevgilisini öyle kıskanmaktadır ki insanlar onu düşlerinde bile görmesinler diye sabahlara kadar feryat figan ederek halkı uyutmamaktadır:

Düşde ol Yûsuf-cemâli göreler şâyed *diyü*
Halk-ı Mısr'ı subha dek uyutmazam feryâddan (Zâtî)
"Hz. Yûsuf gibi güzel olan o sevgiliyi düşlerinde görmesinler diye, sabahlara kadar feryat ederek şehir halkını uyutmam."

Hz. Yûsuf kıssalarının düşle ilgili bir başka yönü de kendisine âşık olarak hapse düşmesine sebep olan Züleyhâ'nın gördüğü bir rüyadır. Rivayete göre Mağrib hükümdarı Taymus'un kızı olan Züleyha, bir gün rüyasında Hz. Yûsuf'u görür ve ona âşık olur. Bu rüyâda Hz. Yûsuf, Mısır azizi olduğunu belirterek kendisiyle evlenmek isteyen erkekleri kabul etmemesini söyler. Züleyha da bu rüyaya dayanarak kimseyle evlenmez, fakat hiç görmediği Mısır azizinin teklifini hemen kabul eder. Ancak evlendikten sonra bu kişinin Hz. Yûsuf olmadığını görür. Eşi Kıtfîr kendisine Hz. Yûsuf'u köle olarak satın aldığında da bu rüyanın gelecekte gerçekleşeceğini anlar. Aşağıdaki beyitte de ismen zikredilmese de bu olaya telmihte bulunulmakta ve Züleyhâ'nın gördüğü rüyâ üzerine düştüğü hâllere işaret edilmektedir:

Ezelden gönlüm ol Yûsuf-likâyı düşde görmişdür
Beni aşk ile ser-gerdân iden rü'yâyı seyr eylen (Mostarlı Ziyâî)
"Gönlüm, tâ ezelde Yûsuf yüzlü sevgiliyi düşünde görmüştür. Beni aşkla kendinden geçiren o rüyâyı seyr edin!"

Tarihî karakterler ile kendileri ve sevgilileri arasında bağlar kuran divan şairleri elbette bu düşe de ilgi göstermiş ve gönüllerini Züleyhâ'ya benzeterek Hz. Yûsuf gibi güzel olan sevgilileri düşte görmeyi hayâl etmişlerdir:

Zelîhâ-yı gönül *düşinde* görse *Yûsuf-ı hüsni*
Sabâh-ı haşre dek bî-çâre câme-hâbdan çıkmaz (Hâzık)

"Züleyhâ gibi olan gönlüm, güzellik Yûsuf'unu düşünde görürse mahşer anına dek bir daha yatağından çıkmaz/rüyasından uyanmaz."

Hz. Yûsuf kıssasının düşle ilgili önemli bir yönü de kendisinin rüyâları tabir etmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın lütfuyla rüyaları doğru bir şekilde tabir eden Hz. Yûsuf'un kıssasında tabir ettiği üç rüyaya yer verilmiştir. Bunların birincisi çalışmamızın başında da işaret ettiğimiz rüyası olup kıssanın sonunda babası, annesi ve kardeşleri onun önünde eğilince rüyanın tabiri kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Diğeri de zindanda kendisiyle beraber bulunan iki kişinin rüyalarıyla ilgili tabiridir. Buna göre bu iki kişiden birisi rüyasında krala içecek sunduğunu diğeri de başının üstünde ekmek taşıdığını görmüştür. Hz. Yûsuf da bu rüyaları krala hizmet edenin zindandan kurtulması diğerinin de asılacağı şeklinde tabir etmiştir. Bu iki tabir de doğru çıkmıştır. Kıssada işaret edilen son tabir de kralın rüyasıyla ilgilidir. Diğer rüya tabircilerinin saçma görüp tabir edemediği rüyada kral, yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini ve yedi dolgun başakla yedi cılız başağın bir arada olduğunu görmüştür. Hz. Yûsuf da bu rüyayı, yedi yıl bolluk ve yedi yıl kuraklık olacağı şeklinde tabir eder. Bu rüya da aynı şekilde gerçekleşmiştir.

Hz. Yûsuf'un rüyaları doğru bir şekilde tabir etmesi de şairlerimiz tarafından türlü anlam ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte Hz. Yûsuf'un rüyaları doğru tabir etmesi sayesinde Mısır azizi olduğuna işaret edilmiştir:

Yûsuf-ı nazmam n'ola sevmezse ihvân-ı hasûd
Hüsn-i ta'bîrüm beni eyler azîz-i kâmrân
(Nev'î)

"Ben şiirin Yûsuf'uyum, kıskançlar beni sevmezse ne olmuş ki? Benim güzel tabirlerim beni muradına ermiş bir azîz yapar."

Mâlik-i Mısr 'azîzi ola ta'bîr budur
Gören ol Yûsuf-ı gül-pireheni rü'yâda
(Bursalı Tâlib)

"Gül kokulu gömlek giyen o Yûsuf'u rüyasında gören kişi Mısır ülkesine sahip bir azîz olur; bu rüyanın tabiri budur."

Birçok beyitte de sadece Hz. Yûsuf'un rüyaları tabir etme yönüne işaret edilmektedir:

Dün gice düşümde gördüm ağlar idüm derd ile
Yûsuf-ı mısr-ı melâhat anı ta'bîr eylesün
(Necâtî Bey)

"Dün geceki düşümde dertle ağladığımı gördüm. Güzellik şehrinin Yûsuf'u bunu tabir eylesin"

Bu yazıda, düş ve edebiyat bağlamında kendisinden bahsetmemenin mümkün olmadığı Hz. Yûsuf kıssasının düşlerle ilgili kısmına işaret etmeye çalıştık. Yaptığımız incelemelerde bu kıssanın şairlerimize *düş*le ilgili anlatı ve hayallerini geliştirmek hakkında çok fazla malzeme sağladığını gördük. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi şairlerimiz, güzellikte Hz. Yûsuf'la karşılaştırdıkları ve ancak düşte görebildikleri sevgililerine dair hislerini ifade ederken bu kıssanın düşsel unsurlarından ve anlatımlarından faydalanmışlardır. Söz konusu kıssanın olay örgüsündeki bütün kırılmaların düşlere ve onlara yüklenen anlamlara dayanması da çok ilgi çekici bir husustur. Kur'ân-ı Kerîm'de *ahsanü'l-kasas/kıssaların en güzeli* şeklinde anılması yanında içerdiği düşsel öğelerle de şairlerin hayranlığını kazanan bu hikâyedeki düşsel ögelere değindiğimiz bu yazının muhtevasının daha da ayrıntılı bir şekilde ele alınması da mümkündür. Ancak biz "el-ârifu tekfîhul-işâreh" diyerek meseleye işaret etmekle yetiniyoruz.

Hz. Yûsuf'un çocukken gördüğü düşle başlayan bu kıssa yine bu düşün tabir edilmesiyle biter. Biz de çalışmamızı rabbimize şükrümüzü ifade ederek bitirmek niyetiyle söz konusu âyetin sonundaki ifadeleri de alarak bitirelim: *Ana babasını tahtına oturttu, hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın ortaya çıkışıdır; Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni hapishaneden çıkardı ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozmuş iken, daha sonra sizi çölden getirdi. Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. Yûsuf/100"* ■